

Ю. М. Створення підвалин державно-правової політики Чехословаччини в 20-х роках ХХ століття. - Ужгород, 1997.; Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді - К., 1997.; Віднянський С.В. Політичні процеси в Закарпатті // Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. - К., 2003. - Т. 5.; Ліхтей І.М. Проблема Закарпаття в Чехословацькій конституції 1920 року // Нариси історії Закарпаття. Т. II. - Ужгород, 1995. - С. 120.; Лемак В. Закарпаття у державно - правовій системі Чехословацької Республіки (1919 -1939 рр.): Автореферат дис...к.ю.н. - К., 1996.; Ринажевський Б. Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918 - 1939). - Львів, 2002.; 5. Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948 рр.). - Ужгород, 1994.; Маркусь В. Політично - правова еволюція Підкарпатської Русі в Чехословаччині (1919 - 1939). // *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919-1939 pp.)*. - Prešov, 2000.; Pop I. Rusínská společnost na rozcestí // *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus.* - Praha, 1999.; Стерчо П. Карпато - українська держава. - Львів, 1994.; Химинець Ю. Тернистий шлях до України. - Ужгород, 1996.; Шандор В. Закарпаття, історично - правний нарис від ІХ ст. до 1920. - Нью - Йорк, 1992.; 6. Pop I. Rusínská společnost na rozcestí... - S. 31- 32.; Raušer A. Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice. // *Podkarpatská Rus.* - Bratislava, 1936. - S.62 63.; Магочій П.Р.Вказана праця... - С.54-55.; Švorc P. Podkarpatský Rusíni a ich vyrovnanie sa s česko - slovenskou štátnosťou // *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě.* - Praha, 1999. - Sv. 1.- S. 194.; Šolle Z. Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání... -S. 51.; 7. Болдижар М, Болдижар С. Державність на Закарпатті: Події, факти, оцінки. - Ужгород, 2003. - С. 180 - 181.; Ванат. І. Названа праця. -С. 53.; 8. Gonč V. Autonomie Podkarpatské Rusi jako problém úrovně práva a právního myšlení. // *Česko - slovenská historická ročenka.* 1997. Brno. S. 79.; Ванат. І. Названа праця. -С. 56 - 57.; 9. Ванат. І. Вказана праця. -С. 70.; Магочій П.Р. Названа праця. - С. 60, 219.; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Частина II. - Ужгород, 1996.-С. 8-9.; 10. Ганчин В.Ю., Петрище П.А. Питання Закарпаття на Паризькій мирній конференції 1919 року // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ. (1918 - 1945). - Ужгород, 1995. - С 106.; Болдижар М, Болдижар С. Вказана праця. - С. 11.; Химинець Ю. Названа праця. - С 55.; 11. Švorc P. Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR... - S. 47.; 12. Raušer A. Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice... - S.68.; 13. Kolář F. Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci. // *Česko - slovenská historická ročenka.* 1997. Brno. S. 65.; 14. Ванат. І. Названа праця. - С. 82 - 83.; 15. Pop I. T.G.Masaryk a otázka Podkarpatské Rusi v závěru první světové války a v době Pařížské mírové konference. // *První světová válka, moderní demokracie a T.G.Masaryk.* - Praha, 1995. -S. 241.; 16. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. - Ужгород, 1993. - С. 36-37.; Švorc P. Podkarpatský Rusíni a ich vyrovnanie sa s česko - slovenskou štátnosťou... - S. 196.; Ванат. І. Названа праця.-С. 92-94, 118.; 17. Vzájemna neoficiální korespondence T.G.Masaryka s Eduardem Benešem z doby parizských mírových jednání (říjen 1918-prosinec 1919). - Praha, 1994. - Česta druhá. - S. 312.; 18. Kolář F. Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci... - S. 66 - 67.; 19. Ванат. І. Вказана праця. - С. 100.; 20. Державний архів Закарпатської області в м. Берегово (далі - ДАЗО). - Ф. 29. - Оп. 3. - Спр. 2. - Арк. 15; Спр. 595. - Арк. 29 - 30.; 21. ДАЗО. - Ф. 29. - Оп. 3. - Спр. 595. - Арк.. 28 - 30; Ф. 12. - Оп. 1. - Спр. 13. - Арк. 2 - 3.; 22. Laco K. Ustava predmníchovskej ČSR a ústava ČSSR... - S. 429.; 23. Laco K. Ustava predmníchovskej ČSR a ústava ČSSR... - S. 426 - 427.; Ліхтей І.М. Проблема Закарпаття в Чехословацькій конституції 1920 року... - С. 120.; 24. ДАЗО.-Ф.29.-Оп. 3.- Спр. 595. - Арк. 28.; Бенедек А.Ш. Рисини, gens fidelissima. - Ужгород, 2001. - С. 115.; 25. Віднянський С.В. Політичні процеси в Закарпатті.- С. 635.

А.В. Войнаровський

ОПІР СТАНОВЛЕННЮ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМУ В ПОЛЬЩІ У 1944 – 1948 РР.

Розвиток країн Східної Європи після Другої Світової війни – це історія зародження, утвердження і розпаду політичних режимів радянського типу, основою яких була монопольна влада комуністичних партій, які здійснювали всеохоплюючий контроль за всіма сферами життя суспільства.

Особливий інтерес викликає доля польського народу – народу, котрий характеризувався несприйняттям комуністичної ідеології, де проявлялись сильні антиросійські настрої, високі почуття національної гідності та прагненням відновити втрачену в роки війни незалежність. Однак, незважаючи на антикомуністичні настрої більшості населення, протягом 1944-1948 рр. в Польщі встановлюється радянська модель тоталітаризму. Насадження прорадянського режиму пояснюють кількома чинниками – радянською військовою присутністю, зовнішньополітичними факторами, неузгодженістю дій політичних сил, соціальними катаклізмами внаслідок Другої світової війни. Проте, важливим та унікальним явищем в даній ситуації є досвід боротьби поляків проти становлення адміністративно-командної системи. Адже саме він став важливим підґрунтям для подолання

.....
.....
тоталітаризму та успішної реалізації «оксамитової революції» 1989 р. Для українців цей досвід є цікавим і в тому аспекті, що поляки, як ніхто інший, надзвичайно швидко змогли подолати наслідки тоталітарного минулого та здійснити демократизацію своєї країни.

Опір насадженню тоталітаризму розпочинається з 1944 р., коли радянські війська входять на територію Польщі. Форми цієї боротьби були різними – від збройних дій до акцій непокори. Мета даного дослідження – характеризувати польський рух опору “радянизації” в 1944-1948 рр., а саме діяльність військових підпільних формувань, перехід від збройної боротьби до ненасильницьких форм опору. Важливо визначити характерні риси боротьби поляків проти карально-репресивної системи, її трансформацію в умовах радянської військової присутності.

Історичні дослідження антирадянського збройного руху опору в Польщі в період 1944-1948 рр. характеризуються залежністю від політичного замовлення. Прорадянськи налаштовані історики як в СРСР, так і в інших країнах соціалістичної орієнтації, часто давали чітку та однозначно негативну оцінку діям польського підпілля, класифікуючи представників руху опору або як кримінальних злочинців, або ж як наймитів буржуазного Заходу, які прагнуть знайти ярмо поневолення для власного народу¹.

Діаметрально протилежною є оцінка діяльності польського підпілля представниками польської історичної науки в еміграції. Бійців Армії Крайової (АК), Незалежних Сил Збройних (НСЗ) вони вважали патріотами, що вели боротьбу проти нового окупаційного режиму².

Після розпаду СРСР та введення до наукового обігу матеріалів з колишніх радянських архівів історики пострадянського простору розробляють нове бачення діяльності антикомуністичного руху в Польщі³. Його оцінюють як боротьбу за збереження державної самостійності та демократичних засад суспільного ладу.

Особливо актуальною є ця проблематика на сучасному етапі розвитку польської історичної науки. Рух опору оцінюється не лише як протистояння здійсненню “радянизації” та боротьба за незалежність і демократичний лад, але й чимале значення надається тому, що саме на його основі в наступні десятиріччя розгорнувся масовий антитоталітарний рух протесту⁴. Саме рух опору змусив сталінське керівництво піти на певні поступки та зумовити певну ліберальність соціалістичної системи в Польщі.

З моменту корінного зламу у Другій світовій війні польське підпілля, орієнтоване на уряд в еміграції, розпочало підготовку до активних бойових дій⁵. З самого початку радянське керівництво прекрасно усвідомлювало складність комуністичної реформації в Польщі. Про це свідчить позиція Сталіна. У Польщі політична трансформація котрої викликала серйозні сумніви у Сталіна, ентузіазм до соціалістичних ідей був досить рідкісним явищем. “Комунізм, - говорив Сталін в 1944 році, - полякам не підходить. В них досить сильним є індивідуалізм, занадто сильний націоналізм, достатньо впливові позиції займає католицька церква”⁶. Проте, незважаючи на це, Москва докладає всіх зусиль, щоб досягнути своєї мети.

Представники польського підпілля, орієнтовані на відродження державності на демократичних засадах, передбачали активний вплив СРСР на майбутню долю Польщі і відповідно готувались до цього. Весь демократичний польський рух опору виходив з концепції „очікування з гвинтівкою біля ноги”, тобто більшість сформованих збройних підрозділів підпільної держави (АК, БХ) намагались уникнути активних збройних дій під час німецької окупації, зберігаючи людські ресурси до моменту вирішального бою⁷. Організатори польського руху Опору розраховували, що при наближенні Червоної Армії частини АК зуміють мобілізувати населення і вступити в бій з німцями, поставши перед радянськими військами як представники законної влади. Задуманій операції було присвоєно кодову назву – “Бужа”⁸.

Радянське командування спочатку співпрацювало з частинами АК, а потім роззброювало підрозділи АК, офіцерів інтернували солдатам пропонували вступати до армії Берлінга. На жовтень 1944 р. було арештовано, а потім інтерновано 25 тисяч солдатів та 300

офіцерів⁹. Радянське військово командування аргументувало свою позицію таким чином: бо в прифронтовій частині не може бути жодних військових формувань, не підпорядкованих йому. Отже, спроба представників польської підпільної держави заявити про себе як про легітимну силу зазнала невдачі¹⁰. З іншого боку, СРСР де-юре визнає сформований за його ж підтримки люблінський уряд, який декларує як єдину легальну владу, представлену польським народом¹¹.

Проте польське підпілля продовжує заявляти про себе як єдину законну владу. Одним з яскравих та трагічних моментів є приклад Варшавського повстання 1944 року. Роль СРСР була очевидною в тому, що повстанці зазнали поразки. Не зменшуючи значення труднощів військового характеру, з котрими зіткнулися радянські війська, що вийшли до Вісли, пріоритет у прийнятті рішень належав не військовим, а Кремлівському керівництву, і міркування були, в першу чергу, політичні. Поразка Варшавського повстання істотно послабила як Делегатуру, так і Армію Крайову¹². Реально протистояти СРСР та ПКНВ за таких умов було неможливо. Проте опір радянському режиму не спадав.

Відповідно, відреагував керівник повстання генерал Бур-Коморовський, усвідомивши загрозу нової окупації. 19 вересня 1944 року генерал Бур, головний комендант збройних польських сил, видав наказ: “Більшовики під Варшавою. Вони заявляють, що є друзями польського народу. Це підступна брехня... Більшовицький ворог зустрінеться з такою ж безжальною боротьбою, котра похитнула німецького окупанта. Дії на користь Росії вважаються зрадою Вітчизни... Німці втікають, всі до боротьби з “Совітами”¹³. Така декларація є свідченням неприйняття поляками комуністичної влади та їх готовності до активної збройної боротьби.

Відповідною була реакція і СРСР - відмова від будь-якого компромісу та силовий варіант вирішення даного питання. Проголошуючи дотримання принципів демократії, активно здійснюється силове втручання у вирішення польського питання. 21 липня 1944 року на противагу лондонському еміграційному уряду в Москві було створено Польський Комітет Національного Визволення. 22 липня ПКНВ проголосив про свою владу на території визволеної Польщі, і те, що він є єдиним органом, який презентує народ. 23 липня Сталін направляє Черчіллю послання, яке повністю присвячене польському питанню: “ ПКНВ має намір взятися за створення адміністрації на польській території, і це буде, я сподіваюсь, здійснено. В Польщі ми не знайшли будь-яких інших сил, спроможних створити польську адміністрацію. Так звані підпільні організації, керовані польським Урядом в Лондоні, виявились ефемерними, позбавленими впливу. ПКНВ я не можу вважати урядом Польщі, але, можливо, що в подальшому він стане основою для формування уряду з представників демократичних сил”¹⁴.

Заявляючи про ефемерність польського лондонського підпілля, Сталін видавав бажане за дійсне. Загони АК брали активну участь у звільненні від німців Волині, Литви, Східної Галичини, Західної Білорусі¹⁵. 3 квітня 1944 р. представництву лондонського еміграційного уряду в країні, Делегатурі, вдалось легалізувати свою діяльність та сформувати органи влади в цілому ряді визволених населених пунктів. Звісно ж Сталіну ця інформація була відома.

Всі спроби лондонського уряду врегулювати взаємини з СРСР та і ПКНВ зводилися нанівець. Центром суперечностей, які не мали розв’язання, було питання про кордони нової Польщі¹⁶. Сталін обрав курс на те, щоб в жодному разі не дійти згоди з лондонським урядом, і це мало певний резонанс на теренах Польщі – проти нерадянського підпілля почалися рішучі дії, спрямовані на його ліквідацію.

ПКНВ, зрозумівши хиткість свого становища та відсутність соціальної бази, відразу зробив ставку на силові методи придушення пролондонського підпілля. У виступі від 4 жовтня 1944 р. в ПКНВ шефа безпеки С.Радкевича наголошується на негайному перегляді “ліберальної політики” в умовах наростаючого протистояння між ПКНВ та пролондонським підпіллям. Берут доручав органам безпеки знешкоджувати не лише виконавців ворожих

акцій, а ще й профілактично всіх, хто виступить проти програми ПКНВ¹⁷. Москва сприяє формуванню карально-репресивного апарату маріонеткового режиму ПКНВ. Організаційні принципи НКВС було взято за основу польськими комуністами, що пройшли курс навчання в школі НКВС в Куйбишеві. Придушення підпільного руху в Польщі здійснювалось за активної підтримки НКВС, новоствореного міністерства громадської безпеки та корпусу внутрішньої безпеки¹⁸.

Спочатку, коли ПКНВ ще не мав власної служби безпеки, провідну роль в ліквідації структур, пов'язаних з польським еміграційним урядом, здійснювали структури НКВС. Це відомство з 1943 р. через підконтрольний йому партизанський рух здійснювало агентурну розвідку і збирало інформацію про стан польського суспільства¹⁹.

Головним об'єктом уваги радянських органів безпеки була АК та структури цивільної адміністрації, зв'язані з польським еміграційним урядом. З цією метою в липні 1944 року в Любліні була створена спеціальна комісія, яка вела розслідування антирадянської діяльності в Польщі. Репресії торкалися багатьох людей, непричетних до акцій, спрямованих проти нового режиму або радянських військ. Лише приналежність до АК під час німецької окупації була достатньою підставою для звинувачення в антирадянській діяльності та ув'язнення. Всього ж під час воєнних дій, за повідомленням МВС СРСР, в 1947р. в порядку "зачистки тилу" на території Польщі було заарештовано 2487 чоловік та інтерновано 2762 вояків АК²⁰.

Одним з найбільш трагічних моментів була ліквідація політичного керівництва антирадянського підпілля відразу ж по визволенню Польщі від німецької окупації. Цей захід було проведено надзвичайно оперативно, оскільки будь-яке затягування могло радикально змінити плани Москви щодо майбутнього політичного облаштування польської держави або ж створити додаткові проблеми у реалізації задумів. Тому саме радянське керівництво провело операцію по арешту керівників АК та інших підпільних структур. З доповідної радника НКВС при міністерстві громадської безпеки Польщі І.А.Серова народному комісару внутрішніх справ СРСР Л.П.Берії про заходи з підготовки арешту підпільного керівництва Армії Крайової дізнаємося: "Здійснюючи операцію по арешту підпільного керівництва АК, нами встановлено, що на території Польщі по вказівці лондонського емігрантського уряду створена підпільна "Рада Єдності Народової", котрій надали права польського парламенту. До складу РЄН входило по 2-3 представники від кожної підпільної політичної партії. Президентом РЄН є Пужак, член ППС з 1902 р. Окрім того, на території Польщі також існує Рада міністрів, що складається з 4-х міністрів лондонського еміграційного уряду. Раду міністрів очолює віце-прем'єр лондонського еміграційного уряду Янковський. Органами НКВС було встановлено, що на останньому засіданні Ради міністрів ухвалено рішення, відповідно до якого на головного коменданта АК генерала Окулицького (псевдонім "Недзв'язек") покладено виконання обов'язків військового міністра Польщі."

Основні підпільні політичні партії (ППС, Сторонництво Людове, Сторонництво Праці, народні демократи, Сторонництво Демократичне) також брали активну участь в заходах, здійснюваних лондонським еміграційним урядом, входили до РЄН та до Кабінету міністрів. Враховуючи активну діяльність польських підпільних структур проти Тимчасового уряду, радянським керівництвом було прийнято рішення про їх ліквідацію.

Агентурі НКВС вдалося встановити безпосередній зв'язок з віце-прем'єром Янковським під приводом попередження його про припинення диверсій та інших ворожих дій в тилу 1-го Білоруського фронту. Після цього попередження Янковський, бажаючи виправдатись, просив організувати йому зустріч з командуванням фронту. При цьому Янковський заявив, що він може зібрати представників підпільних політичних партій, котрі мають бажання визначити свої позиції в зв'язку ситуацією, що склалася в Польщі, та просять командування фронту сприяти виходу з підпілля, гарантуючи їм безпеку з боку Тимчасового польського уряду²¹.

27 березня відбулась "попередня зустріч" радянського представника з Янковським, Пужаком та Окулицьким, котрі після короткої бесіди під приводом проведення переговорів з

командуванням були доставлені в штаб 1-го Білоруського фронту. Всі вони прийшли без охорони і зброї, оголосивши своїм соратникам, що йдуть на переговори до військового командування. Одночасно з цим попередили основних депутатів РСН про необхідність з'явитись на "нараду" в м. Прушків, де вони будуть присутні. Таким чином, їх зникнення не викликало підозр. 28 березня всі депутати РСН, а також ті, що прибули з ними, були доставлені до місця "наради".

Оперативних працівників НКВС було попереджено про підвищений режим секретності, очевидно, відкрите проведення такої операції могло викликати невдоволення, а то й спровокувати військові дії. При цьому проведення цієї акції було приховано від промосковського керівництва Польщі. Беруту і Моравському було заявлено, що переговори з Янковським не вдалися і що інші зникли, а тому є версія, що їх хтось попередив про можливе затримання". Це є свідченням силового усунення керівництва майбутньої антикомуністичної опозиції, яке й було реалізовано. Доповідна записка радника НКВС при міністерстві громадської безпеки Польщі І.Сєрова Л.Берії інформувала про арешт керівників польського підпілля. Цитуємо: "Продовжуючи розвивати легенду майбутньої зустрічі з представниками підпільних організацій АК і політичних партій, як діяли на теренах Польщі від імені лондонського еміграційного уряду, сьогодні, відповідно до Ваших вказівок, були затримані: Віце-президент польського еміграційного уряду, він же головний делегат на території Польщі – Янковський; Президент РСН Пужак, він же голова підпільної польської партії соціалістів; Виконуючий обов'язки військового міністра польського еміграційного уряду; бригадний генерал Окуліцький, він же головний комендант АК. На завтра є можливість зібрати повністю всіх членів РСН. Прошу подальших вказівок". Всі заарештовані були засуджені на показовому судовому процесі в Москві. Таким чином, саме вплив керівництва СРСР був вирішальним у ліквідації можливої легальної еліти польської опозиції²².

В 1945 р. структури НКВС в Польщі були додатково посилені. Наприклад про це йдеться у супроводжувальній записці на ім'я Сталіна від Берії щодо чисельності військ НКВС в Польщі. В доповідній Селівановського (керівник НКВС в Польщі) акцентується увага на активізації підривних дій АК, що вимагає посилення боротьби з "бандитами". В додаток до вже наявних там семи полків НКВС і окремого мотострілкового батальйону направлено ще два полки військ НКВС²³.

Нав'язування комуністичної влади обумовило різке загострення внутрішньополітичної обстановки в "люблінській" Польщі в жовтні 1944 р. Якщо до цього влада проголошувала політику "відкритих дверей" і готовність до конструктивного діалогу, хоча на практиці жорсткі дії не виключались, то відтепер проголошувалася пропагандистська війна і посилювалися репресивні дії до опозиційних сил, в першу чергу членів АК. Буденним явищем того часу був плакат "Ганьба вбивцям із АК!". Саме в цей момент активізується діяльність Делегатури та АК, а, з іншого боку, ПКНВ нагнітається обстановка загрозливої небезпеки з метою виправдати свої репресивні дії. Два місяці існування Люблінського комітету показали, що абсолютна більшість підпільних політичних і військових структур, зв'язаних з польським урядом, не збирається припиняти свою діяльність, незважаючи на розпорядження влади²⁴. Нова влада чітко усвідомлювала хиткість своїх позицій, відсутність широкої соціальної бази на свою підтримку. Поляки досить стримано реагували на проекти нової влади. Наприклад досить байдуже ставились до реалізації декрету ПКНВ про аграрну реформу, а значна частина навіть засуджувала її, адже відчуження приватної власності було гріховним за уявленнями польського селянина, в його уяві це був злочин, розбій. Селянина хвилювало питання: чи дійсно в Польщі не буде колгоспів, та більш за все викликали невдоволення обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції і податки. Окрім того, частина селян вважала перерозподіл землі неправомірним та висловлювала пасивне несхвалення такої політики. Таким чином, більшість польських селян були негативно налаштовані до нової влади²⁵. Іншим прикладом протесту були випадки масового дезертирства із зброєю з лав Війська Польського²⁶.

Звісно, політика, здійснювана в Польщі прокомуністичними силами, викликала певний резонанс в громадськості. В програмі нової влади антикомуністичні сили бачили так звані матеріалістично-єврейські елементи, що визначались як чужі та небезпечні для національної культури, для духовного життя поляків. Особливо велика загроза, на думку більшості, поставала для релігії та костелів, до закриття та руйнації яких нібито готувались комуністи. Антикомуністи не без успіху намагалися поєднати в суспільній свідомості в єдине ціле патріотизм та католицизм²⁷. Не випадково у “війні символів” поряд з орлом та короною головною зброєю діючого в країні антиурядового підпілля залишалися зображення хреста та Богоматері. Підпілля намагалось форсувати конфронтацію навколо символів Вітчизни та Бога. В таких сферах боротьби як національна свідомість і світогляд ініціатива й перевага були не на боці ППР чи Тимчасового уряду. Шість років окупації і війни, які виснажили Польщу, та відсутність реальної зовнішньої підтримки утримували більшість від активної збройної боротьби, але з самого початку насадження прорадянської системи свідомо поляки були проти неї.

Силовий тиск СРСР у формуванні нового політичного ладу змусив польські сили Опору змінити своє ставлення до боротьби. Фактично реставрується тактика очікування з “гвинтівкою біля ноги”. Лише у даному випадку головна увага зосереджувалась на ідеологічній зброї. Цікавою в даному аспекті є інформація радника НКВС при міністерстві громадської безпеки Польщі М.Селівановського Л.Берії про діяльність підпільної організації “Народове Сили Збройне” (НСЗ): “Повсюдно на території Польщі продовжується діяльність підпілля НСЗ – найбільш злісної антирадянської організації. Наявна дані свідчать, що ця “банда” здійснює ряд організаційних заходів з метою активізації підривної діяльності”²⁸.

Головний комендант НСЗ генерал “Богутський” в цей час наголошував: “НСЗ є головним організаційним центром опору новим окупантам та їх прибічникам. Наш ворог після розгрому АК і центрів підпільної Польщі, що об’єднувались навколо Делегатури уряду, готується до рішучої боротьби з нами. Важкі хвилини, котрі нас чекають, будуть вимагати надзвичайно швидких рішень, дуже точного зв’язку і безпосереднього розгляду ситуації в кожному окрузі. В зв’язку з цим необхідним є розділ Польщі на три округи”²⁹.

Відповідно до наказу було організовано округи: Західний, Південний та Східний, котрі розпочали створення своїх штабів для керівництва підпорядкованими їм округами НСЗ. 24 вересня 1945 р. в м.Катовіце відбулась нарада керівників НСЗ Сілезії. Як повідомила радянська агентура, на нараді звучали заяви: “За кордоном, на заході формується антирадянський блок. Проте труднощі економічного та політичного характеру виключають можливість війни з СРСР в теперішній час. Тим не менше, війна неминуха, але її не можна чекати в лісі з гвинтівкою в руках, тому що це нічого не дає. Щоб не бути викресленими з історії необхідно негайно приступити до політичної роботи, закріплюючи свій вплив там, де це можливо. Тому необхідно швидко ліквідувати лісові загони, припинити будь-яке насилля, напади і вбивства; політичному керівництву підготувати кадри пропагандистів; література буде поступати з головної комендатури, але незалежно від цього кожен округ має здійснювати видавництво власних журналів та листівок; пропаганду вести в залежності від міри проникнення в армію, комітети політичних партій, промислові підприємства і тому подібне; оволодіння командними посадами в Війську Польському, державних установах і комітетах легальних політичних партій має йти по лінії розбудови там політичних осередків НСЗ; військову активність НСЗ звести до мінімуму”³⁰.

Розвіддані НКВС про установки керівництва НСЗ щодо входження їх агентури до владних, господарських та політичних структур і створення там підпільних осередків підтверджуються документами, вилученими в арештованих. Наприклад вилучено інструкцію про порядок організації, форми і методи практичної діяльності осередків НСЗ, що називаються ГН: “ГН – осередок, що складається з кількох чоловік (3-4) і є найбільш вигідною формою живого контакту з широкими колами працюючих на даній території. Цю форму випробували більшовики. Таку форму використовували Ленін і Муссоліні, ми бачимо

її найоптимальнішою для порятунку нашої Вітчизни”³¹.

Тобто вже в 1945 р. в частини антирадянського підпілля відбувається усвідомлення недоцільності збройної боротьби, яка лише спричинить численні людські втрати, значно важливішим було вижити за тих умов і зберегти духовний потенціал, країна просто вимагала перепочинку після виснажливої війни. Головна увага наголошувалась на таких методах як пропаганда, агітація, введення у владні структури своїх представників.

Важливу роль у такій трансформації відіграв костел, який категорично відмовлявся від співпраці з новою владою і в уявленнях багатьох поляків символізував собою владу. Особливістю польського варіанту радянизації було те, що комуністи змушені були рахуватися з таким станом речей, надмірно агресивна діяльність проти релігійних установ відразу викликала хвилю опору. Офіційно церква проголошувала себе поза політикою, але разом з тим вона активізувала свою роботу з молоддю, в школах³². Отже, церква виступала одним з активних учасників руху Опору, формуючи ідеологічну основу антитоталітарного руху.

Опір комуністичній модернізації чинили практично всі соціальні прошарки. Так, селяни сприймали поділ поміщицьких земель як перший крок колективізації. В інформаційних звітах у Москву зустрічаємо такі висновки: «реакція має підтримку серед куркулів та частини селянства, також охоплює своїм впливом частину інтелігенції, представників наукової сфери, костьол, значну частину міської молоді. Всі ці прошарки категорично виступають проти ППР, вказуючи, що Польщу перетворюють на радянську республіку»³³. Антикомуністичне підпілля розгортає агітаційну роботу, інший напрямок їх діяльності – терористичні акти, партизанська боротьба. Найбільш активною діяльністю підпілля простежувалась на теренах колишнього генерал-губернаторства. На приєднаних західних та північних територіях в силу геополітичних та географічних умов діяльність сил опору була майже непомітною. Вже у 1945 р. було вбито кілька сот активістів ППР, які працювали в селі. В цілому ряді територій організації ППР сильно тероризовані та залякані і практично не діють. З приводу вирішення цієї проблеми виникали суперечки між керівництвом Комінформбюро та польськими комуністами. Яскравою ілюстрацією таких “дискусій” є розмова між керівником Комінформбюро та лідером ППР: “Димитров - потрібно дати реакціонерам міцно по морді. Гомулка - це спровокує громадянську війну, озброєння партійців часто завершувалися тим, що вони здійснювали самосуд. Димитров: непогано було б облаштувати концтабори, це б істотно посилити позиції влади”³⁴. Дана “бесіда” демонструє жорстку спрямованість радянського керівництва на силове вирішення проблеми, використання радянської практики 30-х років.

Окрім того, антикомуністичні сили робили спроби вести боротьбу легальними засобами. Після провалу операції “Бужа” та при формуванні Тимчасового уряду у 1945 р. блок антикомуністичних партій прийняв програму дій. Підпільні організації ППС, людовців і “демократичного об’єднання”, готуючись до переговорів з еміграційним урядом з приводу формування коаліційного уряду, прийняли рішення не визнавати Берута президентом і висунути кандидатури Войцехівського, Вітоса, Желіговського; допустити “люблінський уряд” в новий уряд лише як представників ППР; вимагати від західних союзників введення військ для “забезпечення свободи виборів”; основою для формування нової польської армії має стати АК, об’єднуючи окремі ланки, в тому числі армію Андерса та армію, сформовану в СРСР; вимагати повної амністії; керівною групою має стати “табір польської демократії”, скерований “проти фашистів та тоталітарних прагнень ППР”; - погодитися на запропоновані східні кордони, але підкреслити, що це відбувається під примусом³⁵. Було зауважено про необхідність посилення конспірації в умовах радянської присутності в Польщі.

Новий виток легального опору був пов’язаний з виборчими кампаніями 1946-1947 рр. Очолила цю форму опору селянська партія “Польське сторонництво людове”. Переломним моментом в історії опору ПСЛ встановленню комуністичної диктатури стала її поразка на референдумі 1946 року, де вона спробувала відстояти ідею економічного сенату, незрозумілу

для більшості виборців. Масові фальсифікації комуністи здійснили і на парламентських виборах 1947 р³⁶. Це викликало протест не лише в самій Польщі, але й за кордоном. Представники ПСЛ та польська політична еміграція розгорнули кампанію проти несправедливих виборів в 1947 році під назвою “Акції Станіслава”, проводились мітинги протесту перед дипломатичними представництвами Польщі в інших країнах³⁷. Окрім того, влада активізувала боротьбу з підпіллям, за три місяці перед виборами було проведено 2 тисячі операцій. Таким чином, спроби демократичних сил легальними парламентськими методами боротись з комуністами, які використовували силові заходи та фальсифікації, завершилися невдачею.

З іншого боку, сталінське керівництво вбачало загрозу для режиму навіть в позиції частини керівництва ППР. Спроби Гомулки пом'якшити комуністичну модернізацію згодом стануть підставою для звинувачення його в націоналізмі. В аналітичних документах радянських спецслужб досить часто вказується на націоналістичні тенденції в керівництві ППР. Аналізуючи партійну документацію та публіцистику, можна помітити наявність негативу по відношенню до СРСР, що особливо турбувало Москву. Головним аспектом пристосування до націоналізму виявилось питання про відмінності між СРСР і Польщею в промові Гомулки на зборах Варшавського активу ППР. Ці відмінності, з точки зору Гомілки, полягають у тому, що: 1) суспільно-політичні зміни в Польщі здійснено мирним шляхом; 2) польське суспільство може обминути етап диктатури пролетаріату; 3) в Польщі державна влада опирається на парламентську демократію. Гомулці було пред'явлено звинувачення, що він недооцінює вирішальну роль СРСР і Червоної Армії, котрі забезпечили сприятливі умови в Польщі для перемоги демократії. Теорія “польського марксизму”, за оцінкою Кремля, є хибною тому, що суперечить вченню Леніна-Сталіна. Великий страх у керівництва ЦК ВКП(б) викликало пристосування ідеології ППР до ідеології ППС. Не меншим упущенням був “хвостизм” в практиці сільського питання – на селі мешкало 69 % населення, а це було запорукою реставрації капіталізму³⁸. Курс ППР на збереження індивідуального господарства оцінювався як помилковий.

Рух Опору насадженню комуністичної системи в Польщі характеризувався найбільш активною боротьбою проти радянізації з усіх країн Центральної та Південної Європи. Форми протесту були різними за своїм характером, в певній мірі це залежало від політичних сил, які здійснювали боротьбу, так крайні праві політичні сили, такі як НСЗ, виступали спочатку за активні збройні дії. Але згодом вони виступили з ініціативою збереження людських ресурсів та переходу до агітаційно-пропагандистських методів. Партії, що орієнтувались на соціал-демократичну та соціалістичну ідеологію, вважали, що допустимими і єдино можливими в умовах військового домінування СРСР є парламентські методи боротьби. Частина польських комуністів, які були по суті провідниками ідей радянізації, намагались чинити опір шляхом максимального пом'якшення модернізації, обґрунтовуючи ідею “польського шляху до соціалізму”. Політика польського керівництва, орієнтованого на Кремль, в цей час характеризується подвійним стандартом – офіційно визнається право на діяльність опозиції, реально ж всі сили були спрямовані на її ліквідацію. Активна боротьба проти комуністів продовжувалась до 1947 року, її відголоси відчувались навіть на початку 50-х років. Широкомасштабні акції по “умиротворенню” велись силами корпусу внутрішньої безпеки та частинами регулярної армії. Контроль над силовими структурами та підтримка СРСР дозволили знищити антикомуністичне підпілля. В 1945 році радянські військові та НКВС завдали в Польщі несподіваного удару по керівництву Армії Крайової. Однак це не зламало її збройного опору. В 1945 році вони знищили 3,5 тисячі його прихильників, а в 1945-1948 роках – близько 30 тисяч. Формально це стало виправданням для репресій проти опозиції в Польщі. До весни 1947 року тут було заарештовано більше 21 тисячі противників режиму і скарано на горло 6 тисяч. Збройна боротьба польських демократичних сил була приречена на поразку.

Спроби вести боротьбу легальним шляхом теж зазнали невдачі, всі державні силові

структури були під контролем ППР, більшість адміністративних посад контролювались цією ж силою, що дозволило провести масові фальсифікації. Таким чином, легальний опір було зведено нанівець. Безумовно, що в умовах розгортання “холодної війни” радянський фактор впливу на міжнародній арені теж відіграв свою роль.

Отже, незважаючи на різкий антирадянський настрій громадськості, на різні форми і методи опору становленню тоталітаризму у 1944 – 1948 рр., в Польщі було проведено модернізацію на комуністичний кшталт. Проте роль руху Опору була значимою. Польський тоталітарний режим в 60-80-і роки відрізнявся відносним лібералізмом. Це проявилось і в економіці, і відносному вільнодумстві в освіті, свободі пересування за кордон. В суспільстві формувались підпільні рухи і течії, активізувалась робота профспілок, які пропагували демократичні цінності. І при першому ж послабленні адміністративно-командного тиску держави це вилилось в загальнонаціональну «оксамитову революцію». В зв'язку з таким моральним станом готовності до змін полякам вдалось досить швидко і органічно ввійти до європейської спільноти країн та досягнути становлення демократичного ладу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аугустянски Ю. Установление народной власти и борьба с контрреволюцией в ПНР. – М., 1985. – 20 с.; Братанчук И. Становление диктатуры пролетариата в Польше. – К., 1969. – 20 с.; Брык М. Революционно-демократические движение в странах Восточной Европы второй половины XX века и его роль в развитии интернациональных связей. – Львов, 1985. – 166 с.; Валихновский Т. У истоков борьбы с реакционным подпольем в Польше 1944 – 1948 гг. – К., 1984. – 309 с.;
2. Kersten K. Narodzeny systemu wladzy. Polska, 1943-1948. – Paryz, 1986. – S.57;
3. Пачковский А. Польша, «нация - враг». Черная книга коммунизма. – М., 2001. – С. 352-353.;
4. Fijalkowska B. Partia wobec religii i Kosciola w PRL. 1944-1955. – Olsztyn, 1999. – t.I. – s.398;
5. Werblan A. Stalinizm w Polsce. – Warszawa, 1991. – S. 122;
6. Пачковский А. Польша, «нация - враг». Черная книга коммунизма. – М., 2001. – С. 350;
7. Korbonski S. Polskie panstwo podziemne: Przewodnik po podziemiu z lat 1939-1945. – Paryz, 1975. – S. 174;
8. Baliszewski D., Kunert A. Ilustrowany przewodnik po Polsce stalinowskiej 1944-1956, t.I (1944-1945). - Warszawa, 1999. – S.114;
9. Aparat bezpieczenstwa do dziej w PRL w latach 1944-1956. - cz.I. Opracowanie A. Paczkowski. – Warszawa, 1994-1996. – S. 242;
10. Mikołajczyk S. Polska zgwalzona. – Tlum, 1989. – S.73;
11. Куц Е. Борьба СССР за демократическое решение польского вопроса 1941 – 1945 гг. – К., 1984. – 151 с.;
12. Dominiczak H. Organy bezpieczenstwa PRL 1944-1990. – Warszawa, 1997. – S. 458;
13. Szwagrzyk K. Zbrodnie w majestacie prawa 1944-1955. – Warszawa, 2000. – S. 253;
14. Парсаданова В. Формирование национального фронта в Польше (1944 – 1946). – М., 1976. – 276 с.;
15. Werblan A. Stalinizm w Polsce. – Warszawa, 1991. – S. 122.;
16. Борьба польского народа за социализм (1944 – 1954). Сборник статей под ред. Ф.Зуева и И.Хренова. – М., 1955. – С.155. ;
17. Восточная Европа в документах российских архивов. 1944 – 1953 гг. – М. – Новосибирск, 1997. – С. 258;
18. Komunizm. Ideologia, system, ludzie. Pod redakcji Tomasza Szaroty. – Warszawa, 2001. – S. 282;
19. Восточная Европа в документах российских архивов. 1944 – 1953 гг. – М. – Новосибирск, 1997. – С. 214;
20. Там само. – С. 217;
21. Represje NKWD wobec podziemnego Panstwa Polskiego w latach 1944-1945. t.I., [wyd.] Franciszek Gryciuk i Piotr Matusak. – Siedlce, 1995. – S.244;
22. Там само. - S.287;
23. Восточная Европа в документах российских архивов. 1944 – 1953 гг. – М. – Новосибирск, 1997. – С. 349;
24. Werblan A. Stalinizm w Polsce. – Warszawa, 1991. – S. 104;
25. Постолювський М., Пугач Є., Страшнюк С. Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1944-1945). – Харків, 2000. – С.322;
26. . Dominiczak H. Organy bezpieczenstwa PRL 1944-1990. – Warszawa, 1997. – S. 336;
27. Санцевич А. Подрывная деятельность Ватикана и борьба трудящихся народно-демократической Польши против католической реакции. – К., 1955. – С. 48;
28. Восточная Европа в документах российских архивов. 1944 – 1953 гг. – М. – Новосибирск, 1997. – С. 428;
29. Там само. – С. 434;
30. Korbonski S. Polskie panstwo podziemne: Przewodnik po podziemiu z lat 1939-1945. – Paryz, 1975. – S. 122;
31. Пачковский А. Польша, «нация - враг». Черная книга коммунизма. – М., 2001. – С. 351;
32. Строительство социализма в ПНР. Под ред. В.Чугаева. – М., 1977. – С.239;
33. Парсаданова В. Советско-польские отношения в 1945 – 1949 гг. – М., 1990. – С. 192;
34. Восточная Европа в документах российских архивов. 1944 – 1953 гг. – М. – Новосибирск, 1997. – С. 428;
29. Там само. – С. 462;
35. Proces szesnastu. Dokumenty NKWD. Oprac. Andrzej Chmielarz i Andrzej Krzysztof Kumert. - Warszawa, 1995. – S. 316;
36. Dokumenty falszerstw wyborczych w Polsce w roku 1947. Opr. Adamczyk., Gmitruk J. – Warszawa, 20000. – S. 23;
37. Там само. – S.98;
38. . Восточная Европа в документах российских архивов. 1944 – 1953 гг. – М., Новосибирск, 1997. – С. 428.

С.В. Бінцаровський

ПРОБЛЕМА АВСТРІЇ В ПОВОЄННИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ